УДК 37.013

Гришкова Раїса Олександрівна – завідувач кафедри англійської мови МФ НаУКМА. Напрямок наукових досліджень – особистісно орієнтоване навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей вищих закладів освіти.

Роль особистісно орієнтованих навчально-педагогічних ситуацій у формуванні особистості студентів

В статті розглядається вплив особистісно орієнтованих навчально-педагогічних ситуацій на формування особистості студентів та розширення їх комунікативної компетенції з іноземної мови. Описується методика створення особистісно орієнтованих навчально-педагогічних ситуацій на заняттях з англійської мови, наводяться приклади використання даних ситуацій для активізації роботи студентів. На підставі аналізу результатів володіння мовою студентів нефілологічних спеціальностей робиться висновок щодо доцільності переходу до особистісно орієнтованого навчання іноземної мови у вищих закладах освіти.

The article deals with the problem of creation of person-centred situations in the process of teaching English. Methods of implementation of such situations are described. The author also gives some vivid examples of practical usage of person-centred situations at the lessons. The importance of influence of such situations on the forming of students' personalities and their communicative competence in English is proved.

Оцінюючи роль освіти у нашому суспільстві, В.Г.Кремень, Президент Академії педагогічних наук України, міністр освіти і науки, зауважив, що "повноцінна освіта має забезпечувати поступальний розвиток суспільства. Цю місію вона реалізуватиме за умови виховання розвиненої особистості".

Формування особистості студентів у вищій школі відбувається в процесі навчання та виховання. Велику роль у цьому відіграють профілюючі дисципліни. Іноземна мова не є профілюючою для студентів нефілологічних спеціальностей, але не варто недооцінювати її роль у сучасній освіті, оскільки "інтеграція України у світову спільноту потребує досконалого володіння іноземними мовами. Без таких знань прилучитися до міжнародного співтовариства буде неможливо" [4].

Створення навчально-педагогічних ситуацій в процесі оволодіння іноземною мовою сприяє як кращому засвоєнню мови, так і формуванню особистості студентів. Навчально-педагогічна ситуація – це цілеспрямовано створена викладачем ситуація, метою якої є втягнення студентів у вирішення певних навчальних та життєвих проблем, що досягається шляхом обміну думками, ідеями, пропозиціями. В ході пошуку шляхів вирішення поставлених проблем студенти не тільки практикуються в моральному ставленні до дійсності, але й вчаться приймати рішення, нести відповідальність за них.

Питання про використання мовної ситуації у навчанні іншомовному спілкуванню детально розглядали в своїх роботах О.О.Алхазишвілі, І.М.Берман, В.А.Бухбіндер, П.Б.Гурвич, І.О.Зимня, Ю.І.Пассов, Ю.М.Розенбаум, В.Л.Скалкін та інші. В різноманітті запропонованих визначень ситуації (комплекс обставин, комплекс дій, сукупність ставлень, мовне середовище, стимул мовлення та ін.) вимальовується найбільш поширене визначення поняття "ситуація" як сукупності обставин та ставлень реальної дійсності, в рамках яких розгортаються вчинки та події. Ю.І.Пассов дає своє визначення ситуації як динамічної системи взаємовідносин суб'єктів, яка породжує необхідність у вирішенні мовно-розумових задач [6].

Ситуативність навчання вимагає, щоб все, що відбувається на занятті, якимось чином стосувалось суб'єктів навчального процесу – студента та викладача, даного студента та інших, їх взаємовідносин. Ситуативність якраз і є співвідношення висловлювань з тими

взаємовідносинами, в яких знаходяться співрозмовники.

У вивченні іноземної мови ситуативність – це життєво необхідна умова для навчання говорінню, оскільки ситуація є стимулом говоріння. Навчально-педагогічна ситуація створюється викладачем для засвоєння певного навчального матеріалу та провокування студентів до виявлення своїх думок, вподобань, оцінки дій та ставлень до інших людей, предметів навколишнього світу та до самих себе.

Ю.І.Пассов вважає, що ситуація як система взаємовідносин необхідна для розвитку мовленнєвих умінь. По-перше, тільки при врахуванні взаємовідносин тих, хто спілкується, може відбутися акт комунікації. По-друге, тільки в ситуаціях при їх постійній варіативності розвивається продуктивність мовленнєвих умінь, без чого немислима мовленнєва діяльність в постійно змінюваних умовах мовного спілкування. По-третє, тільки в ситуації як системі взаємовідносин можлива самостійність того, хто говорить, оскільки він не залежить від будь-яких опор – спирається не на зовнішню наочність, а на пам’ять, на мислення. Сутність ситуативності зводиться до того, що її реалізація неможлива без особистісної орієнтації, оскільки створення навчально-педагогічних ситуацій як системи взаємовідносин можливе лише за умов хорошого знання потенційних співбесідників, їх особистого досвіду, контексту діяльності, інтересів, почуттів та статусу їх особистості в групі [6-10].

Навчально-педагогічна ситуація дозволяє викладачу поставити студента на місце будь-кого з дійових осіб уривку, що вивчається, та спостерігати за його ставленням до інших учасників дії, реакцією на події, що відбуваються. Спостереження за поведінкою студентів в заданих ситуаціях дає змогу викладачеві краще взнати студентів та прогнозувати їх подальшу поведінку. Для студента навчально-педагогічна ситуація – це можливість проявити свої почуття, поділитись думками, відчути себе на місці іншої людини. Навчально-педагогічні ситуації створюють можливості для моделювання реальних життєвих ситуацій та поведінки в них.

Специфічні особливості змісту навчальної дисципліни "іноземна мова" зумовлюють і певну специфіку навчальної діяльності в процесі її засвоєння. Зазначимо деякі особливості цієї діяльності:

- розвиток ціннісного (особистісного) ставлення здійснюється за складнішими законами, ніж просто накопичення, розширення, як це відбувається при засвоєнні знань. Тут має місце з’ясування колізій, рефлексія, селекція фактів та аргументів, які це ставлення стабілізують, чи, навпаки, руйнують;
- постійне співвідношення об'єкта, що вивчається (а це завжди якийсь бік людського буття), з самим собою; рефлексія власного життєвого статусу, програвання в думках ситуацій та ролей; пізнання через переживання. Тому тексти, які пропонуються студентам для опрацювання при особистісно орієнтованому вивченні іноземної мови, повинні бути уривками з оригінальних літературних творів, а не штучно складеними суто інформативними уривками, які ніяк не впливають на почуття. Саме використання аутентичних підручників, які містять невеликі за обсягом фабульні тексти, дає змогу створювати навчально-педагогічні ситуації для успішного формування комунікативної компетенції студентів;
- діє зовсім інша логіка пізнання, яка не вкладається в рамки власне логічних конструкцій: від цілісного розуміння-відношення до упередженого розгляду складових частин;
- результатом пізнання виступає нова цілісна власна "теорія світу", яка включає також і модель власної поведінки. Це пізнання значною мірою спрямоване на самий суб'єкт, який пізнає, і відповідає за свої висновки перш за все перед самим собою [7]. Таким чином, пізнання гуманітарного предмету, яким є іноземна мова, зливається з творенням сенсу, смислотворенням, з виробленням власного ставлення.

При вивченні іноземної мови відсутня єдина для всіх студентів логіка засвоєння та мало придатна загальна для всіх мова значень. Тут спрацьовує лише мова внутрішніх особистісних сенсів, яка забезпечує цілісне пізнання предмета. Засвоєння емоційно-ціннісного матеріалу не відокремлюється від переживання ситуації, яка має ціннісний зміст. Суть гуманітарного ("суб’єкт – суб’єктного") розуміння – в його рефлексійній природі, в тому, що суб’єкт розуміє самого себе, і лише розумінням себе може зрозуміти навколишнє.

Методичним змістом сучасного заняття з іноземної мови є комунікативність. Оскільки відомо, що умови навчання повинні бути адекватними умовам майбутньої діяльності, ми визначили: якщо хочемо навчити людину спілкуватись іноземною мовою, то вчити цьому треба в умовах, максимально наближених до реального іншомовного спілкування.

Головними ознаками спілкування є:

- цілеспрямований характер мовленнєвої діяльності учасників діалогу;
- наявність мотиву (умотивованість) партнерів спілкування;
- використання тих предметів обговорення та тем, які насправді важливі для даної людини студентського віку та рівня розвитку;

- використання на заняттях тих мовленнєвих засобів, які функціонують в реальному процесі спілкування;
- наявність певних взаємовідносин з співрозмовником, які створюють ситуацію спілкування [1].

Нами було встановлено, що створенню педагогічних ситуацій спілкування, які стимулюють студентів до удосконалення своєї комунікативної компетенції та спонукають до усвідомлення свого образу-Я, сприяє особистісно спрямована тематика матеріалу, що вивчається на заняттях з іноземної мови.

Згідно з розробленою та запропонованою нами програмою, замість особистісно нейтральних тем, передбачених традиційною програмою для нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, вивчаються близькі за змістом, але персоніфіковані теми. Наприклад, замість узагальненої теми "Людина: її зовнішність та характер", вивчаються близькі за змістом, але звернуті до особистості теми: "Чи відповідаєте ви своєму знакові зодіака?", "Які риси характеру ви можете успадкувати від батьків, а над чим треба працювати самому?","Чи вірите ви в забобони?" тощо. При особистісно орієнтованому вивченні теми "Подорож" замість монологічного опису місць, умовне відвідання яких передбачене програмою, обговорюються, наприклад, такі особистісно значущі для кожного питання, як: "Що ви візьмете з собою в подорож, якщо ви обмежені в обсязі того, що ви б хотіли взяти?", "Що ви робитимете, якщо заблудитесь в незнайомому місті?", "Якому виду подорожування ви віддаєте перевагу? Від чого залежить ваш вибір?" тощо.

Створення особистісно значущих ситуацій під час занять дає викладачеві змогу залучати студентів до обговорення запропонованих проблем. Під особистісно значущими ми маємо на увазі такі ситуації, в яких студенту необхідно зробити свій вибір, відстояти свою точку зору. Наприклад, при обговоренні теми "Ви в екстремальній ситуації" на питання "Що для вас зараз найбільш важливе?" майже всі студенти групи дали передбачувані викладачем відповіді: "Моя сім'я. Друзі. Стабілізація положення в державі. Навчання. Моє майбутнє" тощо. Але одна студентка (Вероніка Б., гр. 231) дала зовсім непрогнозовану відповідь: "Гроші". Більшість студентів відчули себе ніяково, знітились, але ця студентка зуміла відстояти свою думку і доказати, що саме від грошей зараз залежить життя її самої, її сім'ї, друзів, їхнє майбутнє. За традиційного підходу до навчання викладач скоріш за все намагався б уникнути такої утилітарної теми, і згаданій студентці прийшлось би залишитись один на один з своєю проблемою, а на занятті покривити душою і сказати щось таке, чого від неї чекали. Але викладач, який оволодів особистісною технологією навчання, вдало використав ситуацію, що склалася, дав змогу висловитись кожному бажаючому і цим викликав довіру студентів.

Широке поле для створення педагогічних ситуацій дає вивчення теми "Засоби масової інформації". В академії видається студентська газета "Вагант", тому кожному студенту надається можливість спробувати себе в ролі кореспондента: кращі дописи, найцікавіші інтерв'ю, найбільш вдалі переклади художніх творів публікуються в газеті. При традиційному вивченні мови в рамках цієї теми вивчається, які засоби масової інформації є державними, а які комерційними, відмінності між ними, структура періодичних видань в нашій країні та за кордоном. При вивченні даної теми в особистісному режимі викладачами створювались особистісно спрямовані навчально-педагогічні ситуації: "Ви редактор газети, підбираєте собі співробітників. За якими критеріями ви формуєте свій персонал?", "Ви кореспондент "Ваганта". У якого викладача ви б хотіли взяти інтерв'ю?", "Ви відповідальні за наступний випуск газети. Які б матеріали ви там надрукували?". Така сформульованість тем заохочує студентів до активнішої участі в роботі на занятті.

При вивченні теми "Спорт" традиційно обговорюється, які види спорту популярні в Україні та в країні, мова якої вивчається, успіхи відомих спортсменів, Олімпійські Ігри, улюблені види спорту та спортсмени. В умовах особистісно орієнтованого навчання студентам були запропоновані ситуації: "Ви голова спорткомітету. Які види спорту ви б розвивали в нашому місті? Чому?". Як правило, серед студентів багато футбольних вболівальників. Для прихильників цього виду спорту з урахуванням їх інтересів пропонуються ситуації: "Ви тренер "Динамо". Які зміни ви б запровадили в команді для покращення її гри?", "Ви футболіст на відпочинку. Поділіться своїми враженнями від відпустки в горах", "Переконайте дівчат, що футбол – заняття для справжніх чоловіків". Якщо такі ситуації пропонуються студентам, які насправді цікавляться футболом, то розмова виходить цікавою для всієї групи. Тому викладачам необхідно якомога краще знати своїх вихованців та зважати на їх інтереси, статус в групі, взаємовідносини з іншими студентами.

При вивченні теми "Права людини" ми відмовились від стандартного підходу до роботи над цією темою (обговорювання статей Конституції, які гарантують права громадян), і студентам була запропонована рольова гра "Шерлок Холмс та доктор Ватсон у XXI столітті". Студенти самі собі вибрали ролі і впродовж декількох занять із захватом грали в цю гру, розширюючи її та змінюючи ролі, а на підсумковому занятті з теми з'ясувалось, що вони не тільки активно оволоділи значним лексичним запасом, удосконалили навички вживання умовного способу дієслів, а й пережили щасливі хвилини спільної роботи в евристичних ситуаціях.

Іншим шляхом створення навчально-педагогічної ситуації є опора на текст. При традиційному вивченні мови студентам для опрацювання пропонуються тексти інформативного характеру, і вся робота з такими текстами зводиться до з'ясування того, що сталось, коли, за яких обставин тощо. Така інформація сприймається розумом, а не почуттями, вона не сприяє розвитку емоційної сфери, не торкається почуттів, а, значить, не є особистісно спрямованою. Тому тексти, які пропонуються студентам для опрацювання при особистісно орієнтованому вивченні іноземної мови, повинні бути уривками з оригінальних літературних творів, а не штучно складеними суто інформативними уривками. Наприклад, при вивченні теми "Здоров'я" є два шляхи опрацювання матеріалу: ввести окремі слова з теми і прочитати газетний текст, що містить багато даних про кількість лікарів та рівень розповсюдження хвороб в країні, засоби запобігання захворюванням та допомогу непрацездатним. Але набагато ефективніше студенти засвоюють матеріал, коли текст є уривком з художнього твору ("Say No to Death" – "Скажи смерті "Ні"), звернутим до почуттів людини. В процесі обговорення характерів та подій уривку викладач створював такі ситуації, в яких студенти зацікавлено обмінювались думками, відстоювали свої позиції, обурювались, жаліли героїв, співчували їм. Такий шлях набагато продуктивніший – за той самий час студенти без зусиль засвоїли тематичну лексику, отримали знання про медичне обслуговування в країні (в даному випадку, в Австралії), мали змогу висловити свої почуття та запропонувати шляхи вирішення проблеми.

При роботі над темою "Друзі пізнаються в біді" студенти звичайно працюють над запланованим текстом про дружні стосунки великих людей: Марії та Жоліо Кюрі. Робота над текстом передбачає читання, частковий переклад та обговорення персоналій, їх стосунків та поведінки. Заняття проходить без особливої зацікавленості з боку студентів, оскільки все, що обговорюється, є надто позитивним, передбачуваним. Викладачеві немає за що "зачіпитись", щоб викликати студентів на відвертість, привернути їх увагу до чогось неординарного.

За умов особистісно орієнтованого навчання студентам було запропоновано оригінальне оповідання відомого англійського письменника Сомерсета Моема "A Friend in Need", дійові особи якого не відрізнялись доброчинністю, а їх відносини були далекими від ідеальних. Але влучно виписані майстром характери спонукали студентів до відвертої розмови про обманність зовнішності людей, заздрість, підступність, зрадництво та інші негативні риси. Непередбачуваний кінець оповідання (безглузда загибель одного з персонажів) вразив студентів. В своїх оцінках дій героїв кожен студент намагався висловити свою думку щодо поведінки дійових осіб. Своє обурення, співчуття, здивування студенти виражали англійською мовою. Викладач запропонував декілька ситуацій: "Як би ви повели себе на місці головних героїв?", "Дайте пораду герою, який викликав ваше співчуття", "Чи в нашому реальному житті зустрічаються такі "друзі"?, "Які почуття викликало у вас це оповідання?". Відповіді студентів були глибокими, змістовними, зацікавленими; вони вступали в дискусію з викладачем, який провокував їх на відстоювання своєї точки зору. Жоден студент (211 гр.) не лишився байдужим до описаних подій, про що свідчила активність на занятті. Згодом, коли хтось із студентів поводився не зовсім добре по відношенню до одногрупників, йому нагадували, що він веде себе як герой цього оповідання.

На таких прикладах ми переконались, що саме використання аутентичних підручників, які містять невеликі за обсягом фабульні тексти – уривки з художніх творів, дає змогу створювати навчально-педагогічні ситуації для втягнення студентів в активну роботу та успішного формування їх мовної компетенції.

Як бачимо, особистісна спрямованість тем, використання аутентичних літературних джерел та факт оволодіння викладачем методикою особистісно орієнтованого навчання дозволяє відмовитись від монологічного описування подій чи явищ, що вивчаються, заучування напам'ять готових текстів, створює умови для взаємної відвертості, довіри, рівноправного та вільного діалогу студентів між собою та з викладачем.

В процесі вивчення іноземної мови постійне зіткнення з іншими, не прийнятними у нас стилями життя, іншою ментальністю, часом протилежними нашим відносинам спонукає студентів до усвідомлення того, що кожен народ, кожна людина має право на власне бачення життя та шляхів вирішення своїх життєвих проблем. Більш глибоке ознайомлення з історією країни, мова якої вивчається, неформальне спілкування з носіями мови поступово позбавляє студентів від культуроцентризму і веде до розуміння та прийняття інших способів життя.

Завдяки постійно створюваним на заняттях особистісно орієнтованим навчально-педагогіч-ним ситуаціям студенти формують свій позитивний образ-Я та адекватну самооцінку. Спостереження за активністю студентів на заняттях з іноземної мови показали, що, працюючи в особистісному режимі, в середньому кожен студент спілкується з іншими студентами чи з викладачем 17 хвилин (при тривалості заняття 80 хв.), в той час як за умов традиційного навчання мові – лише 6 хв. Опитування студентів свідчать, що ні на жодному іншому занятті вони не мають змоги так багато говорити (тут ми маємо на увазі не репродуктивне, а ініціативне мовлення), виражаючи саме свої думки, а не переказуючи чиюсь точку зору. Оприлюднення власних думок на загальному позитивному емоційному фоні допомагає студентам повірити в самих себе, зацікавленість одногрупників та заохочення з боку викладача сприяють формуванню впевненості в собі, про що свідчать твори студентів ("Роль занять з англійської мови у формуванні вашої особистості", 2-й курс). В той час, як студенти, які вивчають мову за традиційними підходами, виділяють пріоритетну роль англійської мови в розширенні кругозору, пізнавальних інтересів, залученні до сприйняття іншомовної культури, в експериментальних групах студенти наголошують також на знятті мовного бар'єру в спілкуванні, формуванні більшої впевненості в собі, подоланні сором'язливості, позбавленні замкнутості та інших комплексів. Сам той факт, що студенти експериментальних груп оперують більшою на 7% кількістю понять, необхідних для характеристики особистості, свідчить про те, що ці студенти сприймають самих себе більш свідомо.

Підсумувавши результати аналізу студентських творів, опитування студентів та відгуки викладачів, ми дійшли висновку, що особистісно орієнтовані навчально-педагогічні ситуації ведуть до усвідомлення студентами свого образу-Я та адекватної позитивної самооцінки, тобто впливають на формування особистості, з одного боку, та сприяють розширенню комунікативної компетенції з іноземної мови, з іншого боку.

Література

1. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать. – М.: Просвещение, 1991.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
3. Зимняя И.Я. Педагогическая психология. – М.: Логос, 1999.
4. Кремень В.Г. Сучасна освіта в контексті реформування // Учитель. – 1999. – № 11-12. – С.19.
5. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под ред. В.А.Бухбиндера, Г.А.Китайгородской. – К.: Выща школа, 1988. – С. 54.
6. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1988.
7. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии // Перемена. – Волгоград. – 1994.
8. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування // С.Ю.Ніколаєва, Г.А.Гринюк, Т.І.Олійник та ін. – К.: Ленвіт, 1997. – 96 с.
9. Prowse, Philip. A Person-Centred Approach: How far can we go? // LAURELS NEWS – # 10. – November. – 1993.
10. Hadfield, Jill. Classroom Dynamics // Oxford University Press. – 1992.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2000